

ESSAY, DEBAT EN DIALOOG

Deze rubriek is een forum voor debat over kwalitatief methodologische kwesties. Wie een idee heeft voor een thema of reactie wil leveren op een eerder verschenen stuk, vragen wij contact op te nemen met Fred Wester: f.wester@maw.ru.nl.

De leraar van de toekomst is een onderzoekende leraar op de Fontys HKE

*Anje Ros, Anouke Bakx & Wietse van der Linden**

‘Juf komt dit jaar van de universiteit’ kopt het NRC Handelsblad van 7 en 8 juli jl. in een maar liefst twee pagina’s groot artikel. De essentie van het artikel is: ‘Deze studenten kunnen gefundeerde keuzes maken en dat goed verantwoorden’ (p. 14). Dit geeft de kern weer waar niet alleen academische pabo’s, maar ook vele andere pabo’s in Nederland reeds meerdere jaren naar streven: het creëren van een onderzoekende houding bij studenten, van waaruit zij hun handelen goed kunnen verantwoorden en keuzes kunnen onderbouwen. In dit artikel staat beschreven hoe de Fontys Hogeschool Kind en Educatie (hierna: Fontys HKE) werkt aan de nieuwe leraar, namelijk de onderzoekende leraar basisonderwijs. Eerst wordt aangegeven waarom deze onderzoekende houding belangrijk is en welke condities relevant zijn om dit binnen een pabocurriculum te kunnen realiseren. Het artikel besluit met de beschrijving van een pilotproject van de Fontys PABO Tilburg, waar inmiddels voor het vijfde jaar intensief gewerkt wordt aan het opleiden van onderzoekende leraren.

Visie op de onderzoekende leraar

De Fontys pabo’s hebben een beroepsbeeld voor ogen waarbij de toekomstige leerkracht niet alleen veel vakinhoudelijke en pedagogisch-didactische expertise heeft, maar ook een kritische en onderzoekende houding. Door deze houding, is de gedachte, zullen deze leerkrachten zich samen met collega’s gedurende hun gehele loopbaan verder ontwikkelen op allerlei gebieden. De verbetering van hun onderwijs staat daarbij centraal. De pabo’s baseren zich hierbij op het concept

* Anje Ros is lector Leren en Innoveren aan de Fontys Hogeschool Kind en Educatie en is tevens academic director van de masteropleiding Leadership in Education (MLE). Daarnaast werkt zij als senior onderzoeker bij KPC Groep. E-mail: a.ros@fontys.nl. Anouke Bakx is lector Leren en Innoveren aan de Fontys Hogeschool Kind en Educatie en is tevens academic director van de masteropleiding Leren en Innoveren. Daarnaast werkt zij als senior onderzoeker bij de Eindhoven School of Education van de Technische Universiteit Eindhoven. E-mail: a.bakx@fontys.nl. Wietse van der Linden is promovendus en docent op Fontys Hogeschool Kind en Educatie (Pabo Tilburg en Master Leren en Innoveren). E-mail: wietse.vanderlinden@fontys.nl.

reflective practitioner van Schön (1983). Dit houdt in dat studenten voortdurend reflecteren op het toepassen van hun kennis in de praktijk, daarbij gecoacht door expertdocenten. Tegenwoordig wordt vaak de term onderzoekende houding of professionele nieuwsgierigheid gebruikt. Hierbij worden leraren niet beschouwd als uitvoerders van routinehandelingen, maar als professionals die op basis van feiten verantwoorde keuzes maken (Van Veen, Zwart & Meirink, 2012). Hoyle (1975: 318) maakte al het onderscheid tussen de *extended* en *restricted professionalism*, de uitgebreide en beperkte professionaliteit.

– *Restricted professional*

De leraar met beperkte professionaliteit is intuïtief, gericht op de eigen klas en baseert zijn handelen meer op ervaring dan op theorie. Een goede *restricted professional* is sensitief wat betreft de ontwikkeling van kinderen, inventief en heeft goede klassenmanagementvaardigheden, met andere woorden vaardigheden voor de organisatorische aspecten die ten dienste staan van het leer- en ontwikkelingsproces. Hij bekommert zich niet om theorie, vergelijkt zich niet met andere leraren, ziet de eigen lesactiviteiten niet in een breder perspectief en koestert de eigen autonomie.

– *Extended professional*

De *extended professional* plaatst zijn eigen onderwijs in een breder kader, werkt met anderen samen, evalueert zijn onderwijs systematisch en vergelijkt zichzelf met andere leraren. Hij is geïnteresseerd in theorie en nieuwe onderwijskundige ontwikkelingen. Hij leest vakliteratuur, neemt zijn eigen professionele ontwikkeling serieus en wil zichzelf voortdurend verbeteren.

De ambitie van de Fontys HKE is het opleiden van leraren tot *extended professionals*, die gekenmerkt worden door een onderzoekende houding. Leraren met een onderzoekende houding zoeken naar antwoorden op vragen die ze in de praktijk tegenkomen door systematisch gegevens te verzamelen. Een voorbeeld van het systematisch verzamelen en analyseren van gegevens is het analyseren van toetsgegevens, om daar trends uit te halen en op basis daarvan het onderwijs aan te passen (vergelijk ook opbrengstgericht werken, Bakx, Ros & Teune, 2012). Een onderzoekende houding heeft echter niet alleen betrekking op toetsresultaten. Een leraar kan ook leerlingen systematisch observeren om na te gaan of ze bijvoorbeeld efficiënte oplossingsstrategieën voor rekenproblemen gebruiken of leerlingen interviewen over hun opvattingen met betrekking tot de leeractiviteiten. Belangrijk daarbij is dat leraren bewust nagaan of de eigen veronderstellingen of verwachtingen die zij hebben daadwerkelijk kloppen.

In een ideale situatie zijn alle leerkrachten dus in staat systematisch gegevens te verzamelen om daarmee hun eigen onderwijs te verbeteren. Daarnaast zouden zij, als ze verdere onderzoeksvaardigheden nog niet hebben ontwikkeld, onder aansturing van bijvoorbeeld een student die een masteropleiding volgt, zoals de Master Leren en Innoveren, praktijkgericht onderzoek moeten uitvoeren.

Implementatie van onderzoek in het pabocurriculum

Het uitvoeren van onderzoek door leraren is een krachtige strategie voor professionalisering en het verbeteren van het eigen handelen in de beroepspraktijk (Van Veen et al., 2012; Brandsma, 2011). Zo draagt onderzoek door docenten bijvoorbeeld bij aan (Van der Linden, Bakx, Ros, Beijaard & Vermeulen, 2012):

- de ontwikkeling van een kritische en reflectieve houding ten aanzien van het eigen handelen;
- de ontwikkeling van nieuwe (praktijk)kennis;
- inzicht in ‘wat in de praktijk werkt’ en waarom dat zo is;
- verbetering van het eigen handelen in de praktijk op basis van eigen onderzoek of op basis van resultaten van onderzoek door anderen.

Voor pabostudenten is onderzoek in het curriculum geen vanzelfsprekendheid. Zij zien onderzoek vaak als iets moeilijks en als een kunstje dat ze voor de opleiding moeten leren, niet als een onderdeel dat kan bijdragen aan vaardigheden en een attitude die de kwaliteit van hun leraarschap verhoogt. Een bijkomend probleem is dat onderzoek (en een onderzoekende houding) op de basisscholen nog geen gemeengoed is, hoewel de belangstelling voor onderzoek duidelijk toeneemt (Windmuller, 2012). De studenten hebben daardoor weinig kans om goede voorbeelden in de praktijk op basisscholen tegen te komen.

Om deze reden wordt op de Fontys HKE onder andere in het kader van een promotieonderzoek een onderzoekscurriculum voor pabostudenten ontworpen, waarin veel aandacht wordt besteed aan de attitude van studenten ten opzichte van onderzoek. Het doel is om pabostudenten vertrouwd te maken met onderzoek als iets ‘natuurlijks’ wat past bij een *extended professional* en dat het leren doen van onderzoek het ontwikkelen van de onderzoekende en kritische houding stimuleert. Het doel is niet dat de studenten tot onderzoeker worden opgeleid, maar tot onderzoekende leraren. Daarom wordt in het tweede jaar niet alleen aandacht besteed aan methoden en technieken van onderzoek (ofwel de technische aanvliegroute van het ‘hoe’), maar vooral ook aan het creëren van een positieve houding van studenten ten opzichte van onderzoek.

Ontwerpcriteria voor het ontwikkelen van een onderzoekscurriculum

Het promotieonderzoek van Wietse van der Linden heeft een set van ontwerpprincipes voor een onderzoekscurriculum voor pabostudenten opgeleverd:

- onderzoek integreren in het totale curriculum en niet als iets apart aanbieden;
- aansluiten bij het beginniveau van de student:
 - de voorkennis;
 - de *concerns*;
 - de beelden van studenten ten aanzien van onderzoek door basisschool-leraren;

- expliciteren van de doelen van het curriculum, van de verschillende bijeenkomsten en de onderliggende standaarden en criteria;
- gebruik maken van authentieke leertaken en *worked examples*;
- evenwichtige opbouw van het curriculum met een oplopende complexiteit van instructie en opdrachten;
- inbouwen van keuzevrijheid voor studenten met betrekking tot de onderwerpen van onderzoek;
- gebruik maken van principes van samenwerkend leren:
 - samenwerking tussen studenten aan opdrachten;
 - *peer feedback* geven en ontvangen op verschillende momenten;
- de pabodocent als rolmodel van de *extended professional*, die werkt vanuit een professionele nieuwsgierigheid.

Deze ontwerpprincipes zijn binnen de pabo's van de Fontys HKE leidend geweest voor het vormgeven van het onderzoekscurriculum. Het doel van dit curriculum is dat studenten leren onderzoek te doen en onderzoeksresultaten leren te gebruiken en een positieve attitude ontwikkelen ten opzichte van onderzoek (zie ook Van der Linden, Bakx, Ros & Beijaard, ingediend). De belangrijkste designprincipes lichten we hieronder kort toe.

Toepassing van de ontwerpcriteria in het onderzoekscurriculum van de pabo's Fontys HKE

Het onderzoekscurriculum kent een doorlopende lijn, waarbij het belangrijk is dat er al in het tweede jaar wordt gestart met het leren doen en gebruiken van onderzoek. Het belangrijkste uitgangspunt is de dagelijkse praktijk van de basisschoolleraar. Het startpunt van de tweedejaars onderzoekscollages zijn dan ook die onderzoeksvaardigheden en -activiteiten die een directe link hebben met leraarvaardigheden, zoals verzamelen en analyseren van leerlinggegevens en het bepalen of je je doelen hebt bereikt als leraar. De studenten krijgen bij de introductie van het onderzoek doen praktijkvoorbeelden uit het basisonderwijs van onderzoek (onderzoeksverslagen van leraren basisonderwijs die mee hebben gewerkt aan het project 'de academische basisschool'). Daarmee worden de waarde, de toepassingsmogelijkheden en de vorm van onderzoek door leraren duidelijk gemaakt (*worked examples*). Het beoogde effect is dat ze daardoor een reëel beeld opbouwen van wat onderzoek doen in de praktijk is en wat ze om dat te kunnen doen nog moeten ontwikkelen (Sweller, Van Merriënboer & Paas, 1998). Er wordt veel aandacht besteed aan het expliciteren van de doelen van het curriculum voor de studenten en waarom deze voor hen belangrijk zijn. Ook wordt gebruik gemaakt van *backward chaining* (Van Merriënboer & Kirschner, 2007), waarbij steeds stukjes worden geoefend met het perspectief op de gehele taak (*completion problems*). In een onderzoeksverslag zijn bijvoorbeeld de conclusies weggelaten en wordt aan studenten gevraagd deze te schrijven. Hierdoor krijgen de studenten de kans om meerdere malen grondig kennis te maken met onderzoek doen als geheel, zonder daarbij het hele proces zelf steeds te moeten doen (Van Merriënboer & Kirschner,

2007). Dit werkt zowel motiverend als ontwikkelend (de student bouwt stap voor stap verder aan zijn kennis en vaardigheden en blijft zicht houden op de relevantie van de deelstappen). Er wordt gewerkt aan authentieke taken, omdat studenten het efficiënter en meer motiverend vinden als ze vaardigheden en kennis leren zoals zij die later in de praktijk nodig hebben (Janssen-Noordman & Van Merriënboer, 2002). Verder wordt er door studenten veel samengewerkt en wordt er gestuurd op *peer feedback*. Belangrijk bij dit laatste aspect is dat de studenten steeds de ruimte krijgen om met elkaar van gedachten te wisselen over de verschillende onderdelen en de inhoud van het onderzoek, maar ook over verschillende perspectieven op de waarde van onderzoek.

Doorlopende lijn in het onderzoekscurriculum van de Fontys HKE

Propedeuse

Onderzoeksmatig denken en handelen in de verkenning van het leraarsberoep staat hierbij centraal. De nadruk in de propedeusefase ligt op 'studenten het belang in te laten zien van en hen te trainen in het zichzelf als een professional leren verantwoorden op basis van betrouwbare bronnen'. Concreet wordt gewerkt aan de *houding*, *kennis* en *vaardigheden* om je als professional in de praktijk op elk moment op basis van feiten te kunnen verantwoorden. Dat wil zeggen: de intentie/wil om dit na te streven, weten hoe je bronnen vindt en selecteert en een literatuurstudie opbouwt waarin ze vergeleken worden en erover gerapporteerd kan worden. Het 'doen van onderzoek' komt in de propedeusefase nog niet aan bod. Er wordt ingestoken op het belang van de onderzoekende houding en het vinden van betrouwbare bronnen om keuzes op te kunnen baseren en verantwoorden.

Hoofdfase

Geïntegreerd in de inhoudelijke thematieken van de hoofdfase vindt er een reeks onderzoekscolleges plaats met als hoofddoel het ontwikkelen van een positieve houding ten aanzien van onderzoek en basale onderzoekskennis en -vaardigheden om in de rest van de opleiding de onderzoekscompetenties verder te kunnen ontwikkelen. Vervolgens gaan alle studenten een praktijkgericht onderzoek uitvoeren naar een onderwerp waar zij op dat moment in hun ontwikkeling behoefte aan hebben (eigen praktijkproblemen/interesses). Zij kiezen een eigen onderwerp, maken onder begeleiding van onderzoeksexperts de probleemanalyse en ontwikkelen een onderzoeksplan. Zij voeren onder begeleiding hun onderzoek uit, terwijl dit geflankeerd wordt met JIT-colleges (just-in-timecolleges: er wordt precies dat aangeboden waar de studenten op dat moment behoefte aan hebben, gezien hun fase van onderzoek waar ze zich in bevinden). In deze opzet krijgen de studenten dus de kans voor een eerste keer een onderzoek in de praktijk te doen en daarmee hun kennis en vaardigheden te oefenen en verder te ontwikkelen.

Afstudeerfase

In de opzet van het afstudeeronderzoek tot nu toe werkten studenten individueel, onder begeleiding van een pabodocent, op de stageschool aan hun onderzoek. Hierbij deed zich een aantal problemen voor:

- Basisscholen hebben moeite met het formuleren van concrete vragen, waardoor de onderzoeksvraag soms onvoldoende focus had, of achteraf toch niet de juiste was.
- De begeleiding was versnipperd en het kostte docenten erg veel tijd om studenten goed te begeleiden.
- Er bleek veel overlap in de onderwerpen, zonder dat er echter werd voortgebouwd op elkaars bevindingen; het gevolg was dat de resultaten van het onderzoek van de studenten nauwelijks gebruikt door de basisschool werden voor de schoolontwikkeling.

In de nieuwe opzet wordt daarom, geïnspireerd door de Fontys Sporthogeschool en door het project De academische opleidingsschool, gewerkt met *communities of learners* (onder andere Brown & Campione, 2004), in de vorm van onderzoeksgroepen. Na een inventarisatie van schoolontwikkelingsvragen in het werkveld zijn zes thema's gekozen. De student kiest samen met de basisschool waar hij/zij zijn of haar afstudeerstage loopt, binnen welk thema het onderzoek zal gaan plaatsvinden. De studenten binnen een thema zitten in een onderzoeksgroep, geleid door een expertdocent en een onderzoeksdocent. Daarnaast zitten in de onderzoeksgroep ook andere pabodocenten. Elke onderzoeksgroep komt zeven keer bijeen, waarin gezamenlijk literatuur wordt besproken, onderzoeksvragen worden aangescherpt, theoretische verdieping wordt aangebracht, onderzoeksplannen worden besproken, enzovoort. Bij vier bijeenkomsten worden ook vertegenwoordigers van de basisscholen uitgenodigd. Het doel van de pilot is het meer en intensiever samenwerken aan onderzoeksopdrachten door studenten, docenten, werkveld en lectoraat (NB: iedere student werkt wel aan een eigen onderzoek). Verwacht wordt dat op deze manier de kwaliteit van de afstudeeronderzoeken kan worden verhoogd, omdat:

- er een proces van kennisontwikkeling en verdieping plaatsvindt (onder begeleiding van een inhoudelijk expert) doordat studenten gebruik kunnen maken van deels al eerder verzamelde literatuur (*gezamenlijke body of knowledge*) en zij op elkaars werk kunnen voortbouwen;
- de onderzoeksbegeleiding direct plaatsvindt door een onderzoeksexpert;
- studenten van elkaar leren en feedback krijgen van veel meer personen;
- er een *upgrading* van docenten plaats kan vinden doordat ze de mogelijkheid hebben zich te verdiepen in een thema, hier eventueel ook zelf onderzoek naar kunnen doen (gekoppeld aan de kenniskring van het lectoraat), en omdat zij zich in de onderzoeksgroep kunnen professionaliseren in het begeleiden van onderzoek;
- het werkveld nauwer betrokken is bij het onderzoeksproces, waardoor ook een *upgrading* van het werkveld kan plaatsvinden, zowel onderzoeksmatig als op het inhoudelijke thema.

Graag rapporteren de auteurs over een jaar de bevindingen van deze pilot!

Literatuur

- Bakx, A., Ros, A. & Teune, P. (2012). *Opbrengstgericht onderwijs ontwerpen*. Bussum: Coutinho.
- Brandsma, H. (2011). *De brugfunctie van onderzoek bij schoolontwikkeling*. Lectorale rede. Leeuwarden: NHL.
- Brown, A.L. & Campione, J.C. (2004). Guided discovery in a community of learners. In K. McGilly (Ed.), *Classrooms lessons: integrating cognitive theory and classroom practice* (pp. 229-279). Cambridge, MA: MIT Press/Bradford Books.
- Hoyle, E. (1975). Professionalism, professionalism and control in teaching. In V. Houghton (Ed.), *Management in education: the management of organisations and individuals*. London: Ward Lock Educational in association with Open University Press.
- Janssen-Noordman, A. & Merriënboer, J. van (2002). *Innovatief onderwijs ontwerpen. Via leertaken naar complexe vaardigheden*. Groningen/Houten: Wolters-Noordhoff.
- Linden, W. van der, Bakx, A., Ros, A. & Beijaard, D. (ingediend). *Student teachers' attitude towards teacher research*.
- Linden, W. van der, Bakx, A., Ros, A., Beijaard, D. & Vermeulen, M. (2012). Student teachers' development of a positive attitude towards research and research knowledge and skills. *European Journal of Teacher Education*, DOI: 10.1080/02619768.2011.643401.
- Merriënboer, J.J.G. van & Kirschner, P.A. (2007). *Ten steps to complex learning*. New York/London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Schön, D.A. (1983). *The reflective practitioner. How professionals think in action*. Bodmin: MPG Books Ltd.
- Sweller, J., van Herriënboer, J. & Paas, F. (1998). Cognitive architecture and instructional design. *Educational Psychology Review*, 10, 251-296.
- Veen, K. van, Zwart, R. & Meirink, J. (2012). What makes teacher professional development effective? A literature review. In M. Kooy & K. van Veen (Eds.), *Teacher learning that matters: international perspectives* (pp. 3-21). New York: Routledge.
- Windmuller, I. (2012). *Versterking van de professionaliteit van de leraar basisonderwijs*. Proefschrift. Heerlen: Open Universiteit.